

Преките чуждестранни инвестиции за периода 1992-2008 г. – изводи и нови предизвикателства

гл.ас. г-р Добрин Ганчев

Технически университет – Габрово

тел.: 066 827428, e-mail: dobrin@tugab.bg

Резюме: Преките чуждестранни инвестиции изграят изключително важна роля за икономическото развитие на всяка страна. България направи значителни усилия да привлече чуждестранни капиталови потоци в различните сектори на националното стопанство в периода на преход към пазарна икономика. Трябва да се отчете, че инвестиционните вложения успяха да променят до известна степен както облика на отраслите, така и тяхната продуктова и технологична структура. Целта на настоящата статия е да анализира чуждите капиталови потоци в индустрията, да открие постигнатите резултати и да посочи пътища за разрешаване на някои от проблемите в тази област. Настъпилите промени през последните години обаче поставят нови изисквания и създават необходимост от прилагане на нови идеи за намиране на адекватни решения, които да позволяват моделирането на преките чуждестранни инвестиции в онези сектори и производства, които ще формират облика на националната икономика през следващите десетилетия.

Ключови думи: преки чуждестранни инвестиции, инвестиционна активност, икономическа криза, чуждестранни предприемачи, предизвикателства.

JEL: O140.

Инвестициите изграят важна роля за активизиране стопанската активност на отраслите на национално стопанство. Те осигуряват не само така желания икономически растеж, но в периоди на криза са онзи амортизьор, който омекотява неблагоприятните ефекти на кризата и спадовете в икономическото развитие на страните. Инвестициите бяха онова важно средство, което помогна на страните в преход да извършат по-бързо икономическите реформи и да посрещнат предизвикателствата на глобалните промени. Обръщайки се не толкова далеч назад в историята на прехода към пазарно стопанство, трябва да отбележим, че в неговото начало България не беше желано място за инвестиционни вложения, т.е. тя заемаше последно място сред източноевропейските страни от гледна точка на привличането на чуждестранни инвестиции. Могат да бъдат обособени три етапа по отношение на процеса на привличане на чужди капитали:

- от осемдесетте години до 1992;
- от 1992 до 1997 г.;
- от 1998 до 2008 г.

Началото на **първия етап** беше поставено още във времената на командно-административната система. То датира от 1980 година, когато тогавашният Държавен съвет издава Указ № 535 за икономическо съ-

трудничество между български юридически лица и чуждестранни юридически и физически лица и Указ № 1196 за съвместната стопанска дейност на български граждани с чуждестранни физически и юридически лица, с които се слага началото на чуждестранната предприемаческа активност в националната икономика. Тук трябва да бъдат споменати и Указ № 2242 от 1987 година за създаване на свободни безмитни зони, Указ № 56 от 1988 година за стопанска дейност, Търговският закон от 1991 година, Законът за стопанската дейност на чуждестранните лица и за закрила на чуждестранните инвестиции от 1992 година, които създадоха правната рамка за инвестиционни вложения.

През първия етап на привличане на чужди капитали, започнал в началото 70-те и завършил в края на 80-те години на миналия век, чуждестранните инвеститори имаха за цел да проучат не толкова пазара в страната ни, а да го използват като предимство за навлизане на пазарите от някогашния Съветски съюз. Указ № 535, както и Указ № 1196 за съвместната стопанска дейност на български граждани с чуждестранни физически и юридически лица трябва да се разглеждат като първи етап от процеса на отваряне на българската икономика и интеграцията на страната ни в международното движение на капитали, стоки и работна сила. Тук се проявяват две противоположни тенденции – от една страна, стремежът към либерализация на икономическите взаимоотношения и по-голяма свобода към формите на стопанска дейност, и от друга страна – строг контрол на държавата върху дейността на българските икономически субекти.

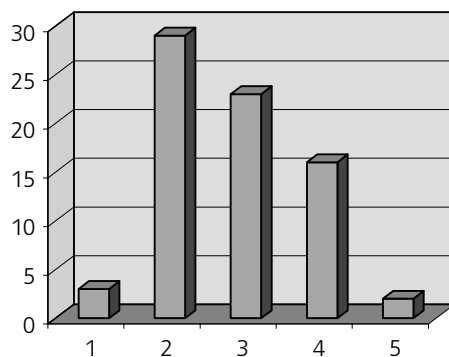
В края на осемдесетте години с прехода към фирмена организация бе променен и режимът на чуждестранно инвестиране в нашата страна, като за тази цел бе разработен отделен раздел в Указ № 56 за стопанската дейност

[1, 1999, 44]. Това показва, че съвместната стопанска дейност започна да се приема като елемент от преустройството на съществуващата стопанска система и механизмите за нейното регулиране [2, 1990, 2]. В този смисъл Указ № 56, както и Указът за създаване на свободни безмитни зони (Указ № 2242) бяха логически завършек на този своеобразен втори етап от установяването на законодателния и икономически режим за привличане на чуждестранни инвестиции в България.

Таблица 1. Форми на стопанска дейност по Указ № 56

№	Форми на стопанска дейност	Брой
1	Самостоятелна стопанска дейност	3
2	Търговски представителства	29
3	Филиали	23
4	Дружества с ограничена отговорност	16
5	Акционерни дружества	2
	Общ брой:	73

Общият брой на издадените разрешения за извършване на стопанска дейност през този период е 73 (виж таблица 1) [3, 1995, 265]. Почти изцяло доминират предприемачите от Европа – 90,41 % или 66, докато от САЩ са 0,54 % или 4, от Канада, Австралия

Фигура 1. Видове форми на стопанска дейност

и Азия – по един. Формите на предприемаческа дейност са следните (Виж фигура 1):

В резултат на извършения анализ могат да се направят следните *изводи*:

- Фирмите, които имаха сериозни инвестиционни намерения, бяха малко на брой и с малък уставен фонд и дялов капитал.
- Филлиалите и смесените фирми бяха с разнообразен предмет на дейност – електроника, машиностроене, лека промишленост, транспорт и др., като навсякъде беше включена и търговска дейност.
- Липса на интерес и инициатива от почти всички големи български предприятия към реализация на съвместни форми на предприемачество.
- Фирмите с намерения за инвестиционни вложения в индустриалния сектор бяха изключително малко на брой. Нито едно водещо българско предприятие не предприе инициатива за създаване на смесено предприятие. При това само три сдружения разполагаха със своя собствена материална база – „Фанук-Машинекс“ със седище град София, „Тангра“ със седище град Бургас и „София-Митсукоши“ със седище София. Това бяха малки по обем инвестиции, насочени по-скоро към проучване на възможностите за реализиране на бизнес на територията на страната.

В края на 1991 година общият обем на чуждестранните инвестиции беше около 80 млн.

долара, като 20 млн. долара от тях бяха от един „стратегически инвеститор“ – „Кока-Кола Къмпани“. Те бяха крайно недостатъчни както в количествен, така и в качествен аспект и не можеха да изиграят значима роля нито в националната икономика, нито в индустриалния отрасъл.

Вторият етап съвпада с периода на смяна на икономическата система в България. Официални данни за привлечените чуждестранни инвестиции в създадената според Закона за стопанската дейност на чуждестранните лица и за закрила на чуждестранните инвестиции „Агенция за чуждестранни инвестиции“ съществуват от 1992 година. В този начален период обаче липсваше единна информационна система за броя, вида и размера на привлечените чуждестранни инвестиции. По тази причина работата на анализаторите беше изключително затруднена. За периода 1992–1997 г. нивото на чуждестранните инвестиции беше изключително ниско от гледна точка на потребностите и възможностите на българската икономика. Те не надхвърлят 650 млн. долара (виж таблица 2). Причините за тази неблагоприятна ситуация трябва да се търсят в няколко направления:

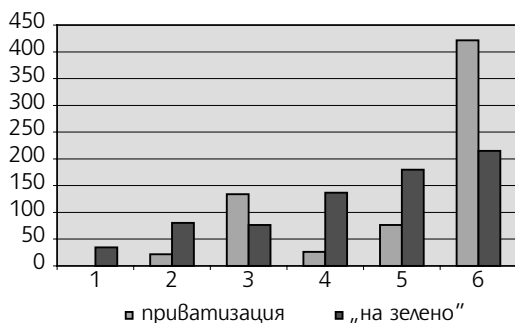
- недостатъчно развитата нормативна и институционална база;
- липсата на ясна концепция за мястото и ролята на външните капитали за преструк-

Таблица 2. Преки чуждестранни инвестиции в националната икономика за периода 1992-1997 г.

Година	Приватизация		Инвестиции на зелено		Общо млн. дол.
	млн. дол.	%	млн. дол.	%	
1992			34,4	100,0	34,4
1993	22,0	21,5	80,4	78,5	102,4
1994	134,2	63,6	76,7	36,4	210,9
1995	26,0	16,0	136,6	84,0	162,6
1996	76,4	29,8	180,0	70,2	256,4
1997	421,4	66,2	214,8	33,8	636,2

туриране на националното стопанство, в т.ч. и на индустриалния отрасъл;

- забавения процес на стопански реформи и преди всичко късно стартиралата приватизация на големите индустриални обекти;
- липсата на капиталов пазар;
- съществуващата опасност от регионални конфликти, главно поради войните за погълба на остатъчна Югославия.

Фигура 2. Вид на чуждестранните вложения за периода 1992-1997 година

В началото на периода единственият възможен вариант за извършване на чуждестранна инвестиция беше строителството „на зелено“. Тази тенденция бе преобърната в края на разглеждания период и инвестиционните вложения, постъпили по пътя на приватизацията, превишиха два пъти инвестициите на зелено.

С по-модерна концепция беше разработеният и приет през 1997 година Закон за чуждестранните инвестиции. Този закон запазваше статута на придобитите права от чуждестранното лице да притежава право на собственост и ограничени вещни права върху недвижими имоти. Законът за чуждите инвестиции предвиди и режим на приоритетни инвестиционни проекти. Те трябва да отговарят на едно от следните изисквания:

1. Размерът на инвестицията да е над 5 млн. долара.

2. Да се създадат повече от 100 нови работни места.

3. Инвестициите да бъдат в райони с висока безработица, надвишаваща средната за страната, по списък, одобрен от Министерския съвет.

Ясно изразената воля за икономически промени след преживяната политическа, социална и икономическа криза даде положителни сигнали, които намериха добър отзвук сред чуждестранните инвеститори. Въведеният през юли 1997 година режим на паричен съвет установи трайна финансова стабилност, която спомогна за цялостното подобрене на икономическия климат в страната. *Основният извод*, който може да се направи, е, че притокът на преки чуждестранни инвестиции беше незадоволителен по размери и неравномерен през различните години от периода.

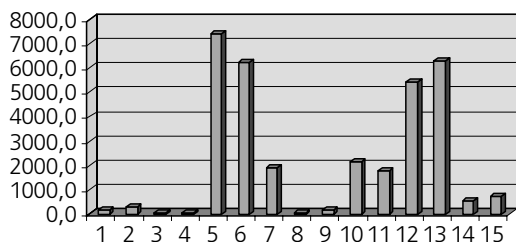
Третият етап обхваща периода от началото на 1998 година до наши дни.

Необходимо е да се отбележи, че между 1998 и 2005 година бяха привлечени значителен обем чуждестранни инвестиции във всички сектори на националното стопанство, като за пръв път секторът на услугите изпревари индустриалния сектор по обем привлечени инвестиции. Съществуващите данни позволяват да се направи характеристика както в количествен, така и в качествен аспект. През 2004 година Европейската комисия призна България за страна с действаща пазарна икономика. От привлечените над 6,8 млрд. долара за гореспоменатия период до 2005 година около 30 % се пада на индустриалния отрасъл, но въпреки положителните ефекти те бяха крайно недостатъчни в количествено и качествено отношение, за да решат големите задачи пред националното стопанство.

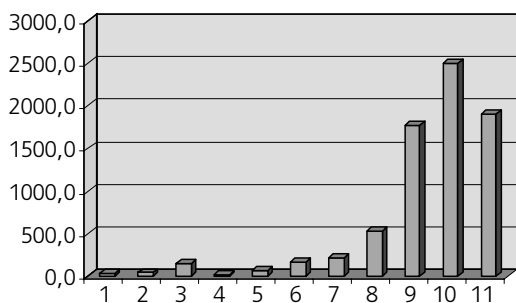
Най-голямо внимание заслужават последните три години, обхващащи периода 2006-2008 г.

В количествен аспект те бележат връх в привличането на преки чуждестранни инвестиции в нашата страна, които, изчислени в евро, възлизат на 20 809,3 млн. евро (виж таблица 3). Безспорен факт е, че за достигането на такива високи равнища на преки чуждестранни инвестиции влияе комплекс от фактори, най-важните сред които са: благоприятната международна конюнктура; пълноправното членство на страната в ЕС; най-ниските данъчни ставки на Европейския континент; добрата законодателна рамка, уреждаща инвестиционния режим в страната.

Тук трябва да се споменат и някои от слабостите, които бяха допускани в отношенията с предприемачите, а именно: ниски компетенции на администрацията, езикова бариера сред службите на регионално ниво, „непрозрачност“ при сключване на сделките и прилагане на корупционни техники.

Фигура 3. ПЧИ по отрасли за периода 1998-2008 г. (млн. евро)

Фигура 4. ПЧИ в сектора с недвижими имоти

Необходимо е да се отчете, че Законът за инвестициите въведе еднакви принципи и правила по отношение на инвеститорите, независимо дали са местни или чуждестранни. Така принципът за еднаквото третиране на инвестиционните вложения намери своето практическо приложение при обслужването на приоритетните инвестиционни проекти за инвестиции над 70 млн. долара. Този закон бе съобразен със Закона за държавната помощ и Договора за членство на страната в Европейския съюз. Българската агенция за инвестиции бе натоварена със задачи по администрирането на приоритетните инвестиционни проекти, с разработването и прилагането на маркетингова стратегия за привличане на инвестиции в страната.

Най-интересна е структурата на привлечените чуждестранни инвестиции. През последните десет години чуждестранните инвестиционни потоци са изключително неравномерно разпределени (виж фигура 3). На първо място, се подреждат вложенията в недвижима собственост, които заемат 22,23 % от всички чуждестранни инвестиции в страната. Те показват, че страната се превърна в желано място за придобиване на собственост и за извършване на широк кръг от бизнес услуги. За това спомагат географското положение на страната и отличните природни дадености. Тази тенденция нямаше нищо общо с необоснованите очаквания за рязък скок в цените на недвижимата собственост след приемането на страната в Европейския съюз. Настоящата финансова и икономическа криза обаче оказва тъкмо противоположно въздействие, тъй като цените на имотите, в т.ч. на жилищата, спаднаха с 20-30 %, а в някои региони на страната спадът е още по-гъристен.

На второ място, се нарежда секторът на финансовото посредничество, включващ банковите и застрахователните услуги, като

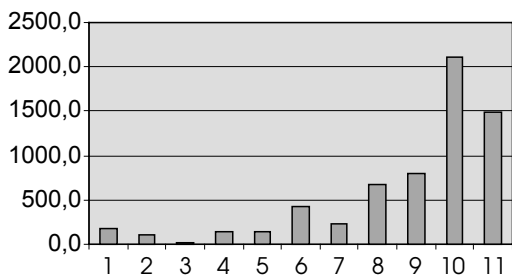
Таблица 3. Преди чуждестранни инвестиции в страната по отрасли за периода 1998-2008 г. (млн. евро)

№ по ред	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	За периода
1	0,0	-0,3	6,4	5,4	11,3	18,7	17,5	36,3	21,4	5,3	7,6	129,6
2	0,6	-0,7	17,2	7,4	33,4	22,2	7,5	19,5	65,3	89,9	30,9	293,1
3	-0,1	-0,3	0,1	-0,1	0,4	-0,1	0,4	1,2	0,8	4,6	1,1	8,1
4	-0,1	-0,3	1,7	4,9	4,7	2,6	0,0	-0,6	0,1	0,8	0,4	14,3
5	38,0	42,6	146,0	14,2	63,6	163,1	215,6	533,8	1778,0	2505,1	1900,3	7400,3
6	220,9	460,6	551,9	289,5	76,8	516,3	435,7	868,2	1064,7	906,2	810,9	6201,7
7	2,0	-4,9	-15,6	3,0	73,3	7,7	670,8	308,5	352,4	332,5	176,2	1905,8
8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,7	0,1	0,0	0,2	0,1	3,1
9	7,8	2,2	0,0	0,6	1,5	2,2	5,6	9,5	27,8	75,2	51,5	184,1
10	2,9	21,5	29,2	19,3	35,7	4,6	81,7	171,6	501,0	797,4	465,0	2129,8
11	16,8	17,5	20,1	243,3	229,0	153,6	426,5	-108,7	447,7	89,3	214,1	1749,3
12	127,5	142,2	283,9	135,6	255,4	434,9	496,5	576,9	964,5	1237,4	796,9	5451,6
13	168,7	103,0	17,7	137,6	136,8	432,4	236,1	667,3	799,4	2112,5	1485,9	6297,2
14	18,4	22,2	10,7	19,4	8,8	24,7	26,3	52,4	103,2	163,7	53,0	502,8
15	1,8	60,8	34,0	23,3	49,2	67,6	113,0	16,2	32,2	167,7	169,0	734,8
	605,1	866,0	1103,3	903,4	980,0	1850,5	2735,9	3152,1	6158,4	8487,9	6163,0	33005,7

Източник: НСИ.

инвестиционните вложения съставляват 19,45 % от чуждите капиталови потоци. Най-голям ръст на чуждестранни инвестиции е достигнат през 2007 г. (Виж фигура 5). Този резултат е напълно закономерен, тъй като почти всички български банки станаха собствено на чужди финансови групировки и големи банки от Австрия, Италия, Гърция и Унгария. Те се превърнаха в своеобразни „филиали“ на банките майки, които оперират предимно с националния финансов ресурс и съвсем закономерно трансферират печалбите си към „своите метрополи“. Стигна се до логически парадокси, когато българското правителство, отделяйки значителен финансов ресурс за подпомагане на българския бизнес, не намира съответен национален партньор, който да се заеме с кредитирането му в един много труден момент, свързан с оцеляването на малките и средните предприемачи.

Отварянето както на страната, така и на отделни сектори и отрасли за чужди капитали, безспорно е положителен факт, който трябва да бъде адмириран, но също така не бива да се забравя, че процесът на привличане на чуждестранни инвестиции трябва да бъде средство, а не цел. От друга страна, свободното движение на капитали, наред с това на хора и стоки, е един от основополагащите принципи на създаването на сегашния Евро-

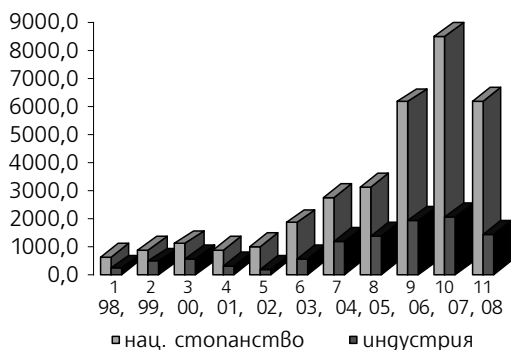
Фигура 5. ПЧИ в сектора на финансовото посредничество

пейски съюз и никакви ограничения не могат да бъдат налагани от което и да било национално правителство. Въпросът е в това, какви стратегии и приоритети да бъдат следвани в съответните сектори, в това число и в областта на финансовите услуги. Стабилността на финансовата система е от първостепенно значение в периоди на финансови кризи. До този момент тя показва добра ликвидност и потенциални възможности за извършване на активни операции. Високите лихвени равнища обаче – както по заемите, така и по кредитите, са свързани с редица опасности от невъзможност за обслужване на заемите и при задълбочаване на рецесията.

На *трето място*, стои секторът на преработващата промишленост. Този сектор трябва да се разглежда в тясна връзка с останалите сектори, включващи преработващата промишленост, производството, разпределението на електрическа и топлинна енергия и строителството. По този начин се формира **отрасъл „Индустрия“**, който включва разнообразни класове икономически дейности, съгласно изискванията на Евро-ростат. Със своите 10 505,3 млн. евро той формира 31,12 % от всички привлечени преки чуждестранни инвестиции от 1998 година насам (Виж таблица 3 и фигура 6). Безспорен лидер в привличането на чужди капитали са дейностите, свързани с производството и разпределението на електрическа енергия, привлекли до началото на 2009 г. около 1,9 млрд. евро.

Безспорно сред отраслите на индустрията водещо място заема **енергетиката**. Развитието на индустриалните отрасли е невъзможно без електрификацията, благодарение на която могат да се осъществяват сложните технологични и химически процеси, да се обезпечи работата на производственото оборудване, на системите за управление и контрол на производствените процеси.

Най-голям пик в тази област се забелязва през 2004 година, когато бяха приватизирани енергоразпределителните дружества в страната на стойност около 600 млн. евро. По наше мнение целесъобразността на тази приватизационна сделка и до днес може да бъде предмет на сериозни дискусии и анализи. Тук се включват и капиталите, свързани с обновяването и рехабилитацията на енергийните мощности в комплекса „Марица-изток“ от японски и американски компании. За българската държава има изключително важно значение спазването на екологичните параметри и използването на сероочистващите инсталации с минимални емисии, тъй като това ще позволи да се продават квотите от протокола от Киото.

Фигура 6. ПЧИ в националното стопанство за периода 1998-2008 г. (млн. евро)

Най-важен от гледна точка на перспективите за превръщането на страната в разпределителен център остава въпросът за бъдещето на българската енергетика. Този

въпрос е актуален на настоящия етап заради важността на определянето на бъдещите ангажменти по стартирания вече проект за изграждане на АЕЦ „Белене“. Ако стойността на проекта при подписването на споразумението с „Атомстройекспорт“ и „Сименс“ бе на стойност 4 млрд. евро, всяко негово „замразяване“ и отлагане във времето би повишило сериозно крайната цена на проекта. Решавайки един краткосрочен проблем с отлагането на проекта, съществува опасност страната да изгуби ролята си на износител на електроенергия за съседните страни, тъй като Турция подписа споразумение с Руската федерация за изграждане на ядрена централа с пет реактора, всеки от които има 1000 мегавата мощност. Дори цената на един киловатчас да надхвърли заложените 4 евроцента, трябва да се отчита фактът, че аналогични проекти в Западна Европа залагат цена над 10 евроцента.

Брутното вътрешно потребление на електроенергия бележи тенденция на спад. Ако това намаляло потребление се дължеше на прилагане на постиженията на научно-техническия прогрес, бихме били свидетели на повишаване на енергийната ефективност. Намаленото потребление се дължи на рецесията, която обхваща почти всички отрасли, на липсата на съвременни технологии, на намалялата конкурентоспособност, на липсата на външни пазари за реализация. Несъмнено енергийният отрасъл крие значителен потенциал и предизвиква засилен интерес сред чуждестранните инвеститори, което

Таблица 4. Преки чуждестранни инвестиции в индустрията

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	За периода
млн. евро	225,8	476,8	571,9	317,2	197,2	547,3	1205,7	1384,6	1939,4	2041,4	1459,7	10367

Източник: БНБ.

би превърнало страната ни в мощен енергиен и електроразпределителен център на Балканите. Този отрасъл би могъл да създаде предпоставки и възможности за развитието на останалите отрасли.

Три са основните производствени мощности на металургичната промишленост – „Стомана“ АД – Перник, „Кремиковци“ АД – София и МК „Промет“ – Дебелт, а останалите субекти са „Прециз Интер холдинг“ АД, „Жити“ АД, „Интерпайп“ АД, „Металснаб холдинг“ АД, „Ровотел“ АД. Първите два гиганта са построени през 50-те и 60-те години, а последният – през 80-те години на миналия век. „Кремиковци“ АД пое по пътя на несъстоятелността и евентуална процедура по ликвидация. В него рефлектират всички проблеми на българската икономическа и политическа действителност в периода на прехода – а именно: неуспешна приватизация, фирми на „входа“ и „изхода“, които приватизираха печалбите, а зазубите се поемаха от „металургичния гигант“; намерса на синдикатите в мениджмънта на предприятието. В цветната металургия основните производители на метали и прокат са: „Кумерио“ АД, КЦМ АД, „Алкомет“ АД, ОЦК АД, „София Мег“ АД, „Стилмет“ АД.

Основните причини за сегашното състояние се крият в прилагания модел на приватизация, правец всичко възможно да се отблъснат чужди инвеститори с традиции, опит и възможности. Тук трябва да се отбележи, че и част от малките предприятия – лярни цехове, намериха през годините нови собственици – чуждестранни предприемачи, но за трайни икономически резултати все още не може да се говори. Общият размер на инвестициите до 2008 година е 630 968,5 млн. евро. Предизвикателствата, пред които са изправени икономическите субекти, са спазването на екологичните норми и стандарти, както и разработването на безопасни условия на труд. Също така е необходима подкрепа на предприятията за

увеличаване на енергийната ефективност чрез сключване на дългосрочни споразумения с държавата за внедряване на подходящи проекти по програмата „Изграждане на капацитет за управление и развитие на публично-частното партньорство за енергийна ефективност в индустрията“ [7, 2009, 26]. Наложително е да се търсят подходящи нови форми за сътрудничество между държавата, научните звена и бизнеса при подготовката, квалификацията и преквалификацията на персонала и повишаване на конкурентоспособността на човешкия фактор в металургията.

Един от най-важните сектори в националната икономика е **машиностроенето**. То се разви през втората половина на XX век, като първоначално силен тласък получи лекото машиностроене, а през 80-те години приоритет придоби тежкото машиностроене. Големите надежди за масирана инвазия, за навлизане на чужди инвестиции се разминаха с действителността и в крайна сметка тези мощности не успяха да изиграят онази значима роля, която да доведе до реструктурирането на подотрасъла [3, 1995, 277].

Въпреки това съществуват отделни чуждестранни капиталовложения, които могат да се сметнат за своеобразни „острови“ на чуждестранната предприемаческа активност. Това са „АББ“ – Швеция, „Либхер“ – Швейцария, „Спарки“ и „Гример“ от Германия, „Американ стандарт къмпани“, а след нейното оттегляне инвестиционният фонд „Бейнг капитал партнерс“. Повечето от тях са придобили собственост по пътя на участието в приватизационния процес, а друга част – като „Либхер“, „Бейнг капитал партнерс“ и др., са станали собственици по линията на т.нар. „инвестиции на зелено“.

Благоприятни предпоставки за привличане на преки чуждестранни инвестиции са стабилното финансово състояние на компаниите в

сектора и експортната ориентация на произвежданите от тях машини и оборудване. По показателите за разходи за труд, квалифицирани специалисти в сектора и трудово законодателство България изпреварва преките си конкуренти за привличане на инвестиции в региона – Румъния и Хърватско. Опитът на десетте страни – членки на ЕС, присъединили се през 2004 г., показва, че подобни условия са благоприятни за привличане на значителни чуждестранни инвестиции в машиностроенето. Чуждите инвестиции в производство на машини и оборудване през анализирания период са в размер на 269 809,1 млн. евро.

Секторът, претърпял значителна трансформация след 1990 година, бе **хранително-вкусовата промишленост**, която по мнението на редица експерти трябваше да се превърне в „носеца конструкция“, в гръбнак на бъдещата българска индустрия. Хранително-вкусовата промишленост, въпреки идеологемите за приоритетно развитие на тежката промишленост, формираше голяма част от експортната листа. Чуждестранните инвестиции тук възлизат на 685 501,4 млн. евро до края на 2008 година. Атрактивността на чуждите предприемачи се дължи на добрите традиции, на сравнително добре запазената материална база, на високата квалификация на заетите в целия подотрасъл. В производството на хранителни продукти трайно присъствие на българския пазар завоюваха такива утвърдени фирми, като „Нестле“ – Швейцария, „Данон“ – Франция, „Крафт-Якобс“ – Швейцария, „Делта“ – Гърция, „Чипита-Интернешънъл“ – Гърция, „Провими“ – Холандия, „Софтбул Инвестмънт“ – Кипър, „ТКМ Фрут енг джус“ – Гърция. Тяхната дейност на българския пазар внесе голямо разнообразие в номенклатурата на хранителните продукти. При това качеството им отговаря на европейските стандарти по отношение на потребителските свойства, включително и по отношение на

опаковките, рекламата и цените и останалите елементи на маркетинг-микса. Членството на нашата страна в ЕС безспорно води до позитиви, като предлага по-голям пазар за продукцията на предприятията, но и по-силна конкуренция. Редица предприятия, които имат ограничен капацитет за справяне с европейските стандарти, включително с чуждестранно участие (предимно малки – мандри, колбасарски цехове, хлебопекарни), могат да се изправят пред опасността да бъдат закрити по-най различни причини.

Отрасълът **„Електротехническа и електронна промишленост“** се характеризира с наличието на големи производствени мощности, собственост на големи структури, които трудно се ориентират в силно динамичната пазарна обстановка. Сред групата на чуждестранните инвеститори впечателение прави присъствието на такива лидери като АББ (Асеа Браунг Бовери), „Хюндай“ и „Шнайдер“. Тук трябва да се има предвид фактът, че пазарната среда в областта на високите технологии е твърде комплицирана. Възможностите за реализация на създадените високотехнологични продукти са единствено и само на външните пазари. Електронното оборудване, наред с информационните технологии, е сред най-перспективните отрасли за инвестиции. Сред най-важните условия за привличане на ПЧИ са наличието на висококвалифицирани специалисти и възможността за партньорство с научноизследователските центрове и академичната общност. Чуждите инвестиции в производство на електро-, оптично и друго оборудване през периода възлизат на 193 958,6 млн. евро.

Инвестициите в **текстилната промишленост** и производството на облекло са насочени главно към технологично обновяване на оборудването, тъй като закупуването на нови машини и линии изисква големи капита-

лови инвестиции. Текстилната индустрия ще се оказва в бъдеще все по-благоприятно място за чуждестранни инвестиционни вложения заради ниските производствени разходи, от една страна, и сравнително благоприятното географско положение (в сравнение например със страните от Югоизточна Азия). Инвестициите идват предимно от такива големи, световноизвестни представители на бранша като: „Miroglio Group“ и „Safil“ от Италия, „Rollmann-Partners“ и „Alt Group“ от Германия, „Demo Bulgaria“ и „Kosmos Textile“ от Гърция, „Maser Holding“ и „Menderes Tekstil“ от Турция, „Dewavrin Group“ от Франция, „Coats“ от Великобритания и др. Като цяло отрасълът се нуждае от сериозни инвестиции, като за тях се разчита и на участието на чуждестранни фирми. През 2004 г. е разработена секторна стратегия „Премияна България – производство на облекло“ в резултат от съвместната работа между Министерството на икономиката и българския текстилен и шивашки бизнес с подкрепата на Германското дружество за техническо сътрудничество. Общата визия за развитие на сектора в европейски мащаб обхваща *три направления*: преминаване към производство на високотехнологични продукти; превръщане на текстила в предпочитан материал в нови сектори; ограничаване на масовото производство и преминаване към изработка на изделия по поръчка. За реализирането на конкретните мерки в тези три направления се разработва специална пътна карта – Европейска технологична платформа [11,2007,46]. Тези инвестиции възлизат на 405 447,1 евро в края на анализирания период.

Химическата, каучуковата и пластмасовата промишленост са едни от водещите сектори в икономиката на страната. Големите възможности за производството на калцинирана сода и изкуствени торове, хлор- и дихлоретан са съсредоточени в град

Девня, за полиестерни влакна – в Ямбол, за целулозна и вискозна коприна – в град Свищов. Фармацевтичната промишленост е концентрирана в градовете София, Дупница, Троян и Пещера. Парфюмерийната и козметичната промишленост е развита в София, Пловдив, Карлово, Шумен и Рудозем. Производството на пластмасови изделия е локализирано главно в Русе, Габрово, Ботевград, Асеновград и София. Предприятията на каучуковата промишленост се намират в София и Пазарджик. По мнението на експерти този вид производство ще продължи да нараства, тъй като е свързано с развитието на други отрасли и дейности и все още има незаети ниши на пазара. По отношение на осигуряването на заетост дялът на отрасъла е същият като в ЕС – той осигурява 2,6 на сто от работните места в преработващата промишленост.

Чуждите капиталовложения в производство на химични вещества, продукти и влакна възлизат на 528 926,1 млн. евро, а в производство на изделия от каучук и пластмаси са 83 869,4 млн. евро. В тези производства с оглед на бъдещото развитие трябва да се постави акцент върху разработването на иновативни проекти за финансиране от оперативните програми като „Конкурентоспособност“, комплекс от мерки, насочени към лоялна конкуренция на пазара посредством контрол върху прилагането на екологични и други стандарти.

В промишлеността за производство на неметални минерални суровини структуроопределящите предприятия чрез приватизация станаха собственост на чуждестранни инвеститори. Така например най-големите циментови заводи в Девня и Златна Панега бяха закупени съответно от френската компания „Цемент Франс“ и от немската „Хайделберг Цемент“. Към групата на циментовото производство принадлежи и производството на стъкло и изделия от стъкло, керамични изделия и изделия от глина, го-

бив и обработване на мрамор и мраморни изделия. Стъкларският комплекс на „Шведжам“ в Търговище „Тракия глас България“ ЕАД, стартирал през 2004 г., е най-големият проект на „зелени инвестиции“ в България. В него са вложени \$220 млн. Развитиемто на този сектор е благоприятствано от наличието на висококачествени ресурси и добри природни условия. Гръцката компания „Юла гласуъркс груп“ е вложила около 70 млн. евро в инвестиции в стъкларските заводи в Пловдив и София. Чуждите капиталови потоци са 516 593,3 млн. евро.

Държавната политика по отношение на този вид и сродните му производства трябва да бъде насочена към сектора във връзка с изпълнението на националните планове за търговия с вредни емисии, търсене на възможности за защита интересите на предприятията от сектора пред съответните европейски форуми по въпроси, свързани с производствената им специфика, подобряване диалога с местните власти за активно взаимодействие с предприятията от сектора.

Дървопреработвателното и свързаното с него мебелно производство в последните няколко години завоюваха стабилни пазарни позиции. За това спомага наличието на сравнително евтини суровини, които обаче са свързани с разхищаването на национално богатство, каквото са горските масиви. Към настоящия момент производството на хартия, картони и велпапе преживява трудни моменти заради икономическата криза, но преди нейното настъпване издателският бизнес определено се радваше на растеж. Отрасълът има добри пазарни позиции и сравнително висока рентабилност за изминалия период. Размерът на преките чужди инвестиции възлиза на 113 437,9 млн. евро. Възможностите за бъдещото развитие и преодоляване на проблемите в този вид производства е необходимо да се търсят в

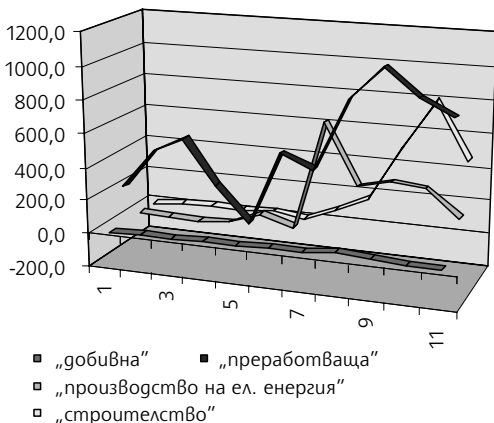
подкрепа на иновациите и новите технологии, по-нататъшно развитие на клъстерите в Троян – Тетевен, Велико Търново, Веллингград – Пещера – Батак и Бургас до 2013 г. заедно с Браншовата камара като партньор в управлението на клъстерите, подкрепа на процеса на сертификация и въвеждане на стандарти на ЕС, включване в европейските производствени и търговски вериги с цел справяне с конкуренцията на азиатските производители на световните пазари.

Промишлеността за производство на транспортно оборудване е изправена на кръстопът. Предприятията от отрасъла имаха различна съгба, като само една част от тях намериха чуждестранен стратегически инвеститор (корабостроителницата в Русе) или партньор („Магара“ – Шумен) и се развиват добре и с добри перспективи. За разлика от някои страни като Чехия и Унгария, където стотици милиони долари бяха инвестирани в създаването на заводи за монтаж на автомобили, родната ни индустрия е изправена пред дилемата между очакванията за преки чуждестранни инвестиции в бъдеще и инвестиции за обновяване на технологиите сега. Перспективи в тази насока не липсват, особено след направените вече стъпки за изграждането на завод за монтаж на китайски автомобили край Ловеч. Направените до края на 2008 г. чуждестранни вложения са на стойност 30 610,7 млн. евро. Възможностите на държавата за оказване на директна помощ са ограничени от съществуващото международно и национално законодателство, но е наложително подобряването на сътрудничеството между фирмите и университетите в областта на иновациите и технологиите, както и на кадровото обезпечаване, а също и насърчаването на създаването на клъстери.

Ниската производителност на труда в българската преработваща промишленост е свързана с **висока специализация в изразе-**

но трудоемки отрасли с ниска степен на иновации и усвояване на високи технологии. Тя е пряко свързана и с ниското заплащане на труда – нещо, което дълго време се смяташе, че е основно предимство за привличане на чуждестранни инвестиции в България. Няколко сектора на преработващата промишленост се очертават като особено атрактивни за чуждестранните инвеститори. Това са производство на продукти от други неметални минерални суровини и производство и леене на метали. Инвестициите в тези отрасли са движени основно от възходящия ръст в строителния сектор, но и от високото външно търсене, поне до избухването на кризата [11, 2007, 173].

Добивната промишленост заема скромно място със своите 129 млн. евро привлечени чуждестранни инвестиции – в условията на настоящата криза именно този отрасъл понася един от най-тежките удари. По мнението на редица експерти обаче, след отшумяването на финансовата и икономическата криза, предстои много сериозна енергийно-суровинна криза заради ограничеността на природните ресурси и тяхното изчерпване.

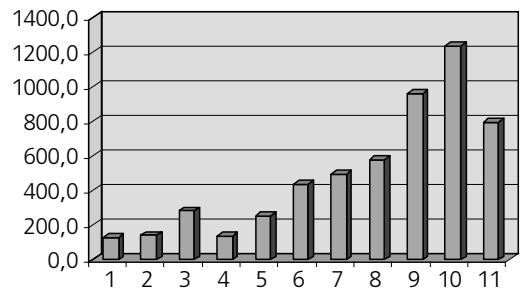

Фигура 7. ПЧИ в индустрията за периода 1998-2008 г. (млн. евро)

Секторът „Строителство“ претърпя бурно развитие през последните няколко години. Това се отнася както за бизнес строителството, така и за сферата на жилищното строителство и строителството на ваканционни имоти. В голяма степен един от „двигателите“ на икономическия ръст бе строителният бранш, който генерираше заетост и високи работни заплати. Строителният бум бе характерен за столицата, някои от големите областни градове и Черноморието. Този процес има и някои негативни страни, свързани по-скоро с екологични и инфраструктурни проблеми.

Интересът обаче към закупуване на имоти е подгиснат от втората половина на 2008 година, когато банките ограничиха кредитните линии, а мениджърите започнаха да се въздържат от скъпи покупки [4, 2009, 48]. До края на анализирания период натрупаните преки чуждестранни инвестиции надхвърлят 2,1 млрд. евро.

Нашият обзор не би бил пълен, ако не обърнем внимание на някои подотрасли и производства, в които страната ни имаше определени силни традиции на международните пазари, независимо от малкия им относителен дял в националната икономика. Към настоящия момент е много трудно да се характеризира производството на фина и

Фигура 8. Търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили и мотоциклети

прецизна екипировка, медицинско и хирургическо оборудване, тъй като делът на тази индустрия е много малък в сравнение с другите.

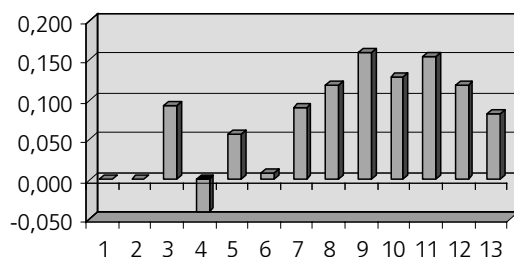
Сериозно присъствие на чужди капитали се наблюдава в „**Търговия, ремонт и техническо обслужване на автомобили**“. През последните петнадесет години на българска земя се установиха сериозни търговски вериги като „Метро“, „Била“, „ОМV“, а почти всички реномирани марки автомобили, като „Тойота“, „Форд“, „БМВ“, „Опел“, „Мерцедес“ и др., имат свои дистрибутори в страната. Те успяха да повишат качеството на обслужването на приемливи цени, да прилагат нови маркетингови техники и подходи, да подобрят дисциплината. Българските потребители успяха да получат непосредствен достъп до по-голямо разнообразие от стоки с доказан произход и гарантирано качество. Стандартите на следпродажбен сервиз и техническо обслужване на новозакупените леки и лекотоварни автомобили са на световно равнище и са образец на добри практики за работа с клиенти. Общият размер на инвестициите в страната достигна 5595,6 млн. евро в края на разглеждания период.

От привлечените над 33 млрд. евро до края на 2008 г. около 32 % се падат на индустриалния отрасъл, но въпреки положителните ефекти, които генерират, те са крайно недостатъчни в количествено и качествено отношение, за да решат големите задачи, които стоят пред националното стопанство. Най-големите инвеститори в нефинансовия сектор сред държавите са Холандия с 3,917 млрд. евро, Австрия – 2,43 млрд. евро, Гърция – 1,265 млрд. евро, Германия – 1,092 млрд. евро и др.

Сред секторите на индустрията, привличащи чуждестранни инвестиции, особено

място заемат енергетиката, металургичната, петролната, химическата и пластмасовата промишленост, производството на минерални продукти, хранително-вкусовата промишленост и строителството. Те имат структуроопределящо значение за националната икономика и формират значителна част от създаващия се брутен вътрешен продукт. Освен това те генерират заетост и създават възможности за по-добри условия и по-висок жизнен стандарт за заетите в предприятията от тези отрасли.

В някои подотрасли, като тези на шивашката и текстилната промишленост, чуждестранните инвеститори, привлечени от по-ниската цена на производствените фактори в сравнение със страните от Западна и Централна Европа и в стремежа си за по-високи печалби, в някои случаи нарушават българското трудово законодателство по отношение на неспазване на работно време, ненавременно изплащане на трудови възнаграждения, неопускане в работните помещения на съответните контролни органи. Според публикувано проучване относно конкурентоспособността сред 57 държави, осъществено от швейцарския Институт за управленско развитие през май 2009 година, България заема 38-о място, като бележи лек прогрес с една позиция в сравнение с 2008 година. Както е отбелязано в изследването, част от проблемите се дължат на ниската

Фигура 9. Отношение на реинвестираната печалба към ПЧИ за периода 1996-2008 година

ефективност на правителствените инвестиции, на незадоволителното равнище на образованието и на научната инфраструктура.

Както отбелязват редица експерти, а и данните на НСИ го доказват, от средата на 2009 година нашата икономика се намира в рецесия, която е отражение на световната финансова и икономическа криза. Спадът на производството се дължи на намалението на брутната добавена стойност с 14,5 % в промишлеността спрямо същия период на миналата година. Във водещите икономики в света – САЩ, Германия, Франция и др., се наблюдават и известни положителни сигнали за бавно, но постепенно излизане от кризата. Това е безспорно положителен сигнал, тъй като „оттласкването“ на националната икономика от гъното е в пряка връзка със стопанската конюнктура във водещите държави в Северна Америка и ЕС. Прогнозните данни са за появяване на слаб икономически растеж през 2010 година. На тази база чуждите предприемачи естествено преразглеждат своите бизнес намерения, което довежда до отлагане или коригиране на плановете. Данните за първото тримесечие за входящите потоци показват, че те се колебаят около 1,1 млрд. евро, а най-оптимистичните прогнози са за 4 – 4,5 млрд. евро за цялата 2009 година. Те покриват 57,5 % от дефицита по текущата сметка на платежния баланс на годишна база за периода януари – май. Самият дефицит намалява от 3,56 млрд. евро на 1,97 млрд. евро [4, 2009, 11]. За първото полугодие на настоящата година общият размер на привлечените инвестиции е 1534,7 млрд. лв., като едва 15,48 % са в реалния сектор. Това е едно от най-ниските равнища на чуждестранни капиталовложения от 2005 година насам. Все още секторът „Финансово посредничество“ държи лидерска позиция с почти 490 млн. евро, което се дължи на стабилните позиции на

банковия и застрахователния сектор. Второ място се заема от сектора „Операции с недвижими имоти, наемодателна дейност и бизнес услуги“ с 304,6 млн. евро, като факторът атрактивност на имотите прави изгодно сключването на сделките. На трето място с 228,8 млн. евро чужди инвестиции стои секторът на търговията. В общи линии, като изключим ниските обеми на инвестициите, можем с известна доза условност да отбележим, че не се забелязва коренна промяна в „статуквото“ по отношение на структурата на привличаните чуждестранни инвестиции.

Изводи

Първо, Процесът на привличане на преки чуждестранни инвестиции трябва да бъде подчинен на приоритетите на националната икономика, за да може тя да се инкорпорира в европейската икономика. Инвестирането в човешки и интелектуален капитал би трябвало да бъде първостепенна задача на управленските екипи. За съжаление обаче данните показват, че ПЧИ в дейностите, обслужващи личността, са под 1 %, а тези в здравеопазването са на символични равнища. Същата е ситуацията по отношение на инвестиционната активност в сектора на образованието и науката. Липсват данни за привлечени чужди инвестиции в областта на високите технологии – като енергоспестяващи и нови технологии, създаване на нови материали, комуникационни технологии. Поради тази причина не е възможно да се анализира видът и структурата на високотехнологичните продукти. По отношение на инфраструктурата трябва отново да се подчертае, че данните са индиректни, като секторът „Транспорт, складиране и съобщения“ е привлякъл 1749,3 млрд. евро, съставляващи едва 0,053 % от обема на ПЧИ. Нашата страна изпитва ос-

тра необходимост от инвестиции, както в инфраструктурата, така и в областта на аграрния сектор (виж таблица 3). Те обаче до момента не са атрактивни за чуждестранните инвеститори. Количествените параметри не са достатъчни, за да се даде обективна оценка за мястото и ролята на ПЧИ в икономическото развитие.

Второ, налага се мнението, че в качествено отношение ПЧИ не съответстват на потребностите на страната и на приоритетите за бъдещото икономическо развитие. На преден план излиза необходимостта от разработването и прилагането в практиката на правителствена политика, която да въведе икономически стимули за извършени инвестиции в отрасли, сектори и производства, съответстващи на преследваните национални цели и приоритети. Реинвестираната печалба към извършените преки инвестиции през първите години е 0 %, като достига 15,4 % през 2006 година (виж фигура 9). Явно надделява стремежът за износ на печалбите и за генериране на отрицателни финансови резултати чрез различни механизми за ценови трансфер. Някои автори застъпват тезата за погрешното насочване на ресурсите, според която пълната изолация на държавата е една от причините за настоящата глобална криза [6, 2009, 10].

Трето, След преодоляването на настоящата криза транснационалните корпорации, които са движеща сила на международните капиталови потоци, ще бъдат значително по-предпазливи в своите инвестиционни начинания. Те вероятно ще преразгледат инвестиционната си политика в това число и към нововъзникващите пазари, към които принадлежи и България. Това ще се отнася с пълна сила за портфейлните инвестиции. От новата финансова архитектура ще зависи дали ще се залага на спекулативни печалби, които да поставят на изпитание междуна-

родната финансова система, или ще надделеят инвестирането, търсещо „разумни“ нива на доходност. Негативните нагласи ще се пренесат и през 2010 година, когато се очаква признаците на оживление да обхванат световната икономика.

Четвърто, Важен момент, който остава встрани от вниманието ни, са екологичните проблеми, които възникват след трайното вмешателство в околната среда. Част от тях са получени в наследство от приватизираните предприятия, а други се създават в процеса на производствената дейност на функциониращите смесени и чуждестранни индустриални предприятия в страната. Една от потенциалните възможности за привличане на преки чужди инвестиции са така наречените „зелени технологии“, чрез които се трансформира съкращаването на квотите вредни емисии и се осъществява превръщането им в нови инвестиции. Рационална е идеята провагандните квоти вредни емисии да се връщат отново при нас под формата на инвестиционни вложения. Заемането на такъв сегмент се налага поради ниската енергийна ефективност, опазването на околната среда и развитието на отделни сектори от националното стопанство като туризъм и селско стопанство. За реализирането на тези мерки е необходимо подобряване на работата както на централните органи, така и на местните администрации по отношение на обслужването на инвеститорите, които изискват високи езикови компетенции, по-добър административен капацитет и по-голяма оперативност. В тази динамична среда е подходящо Българската агенция за инвестиции да бъде натоварена с извършването на собствена аналитаторска дейност в областта на инвестиционната активност и инвестиционната привлекателност. Бързината, прозрачността и качеството на обслужване от страна на централната и

местната администрация ще бъдат ключов фактор за повишаване на инвестиционния имидж на страната както в условията на рецесия, така и в периода на възстановяване и растеж. При това трябва да се отчете, че нашата страна ще бъде поставена в силно конкурентната външна среда на страните от Централна и Източна Европа, които са потенциални реципиенти на преки чуждестранни инвестиции.

Литература

1. Найденов, Б., Коментар на закона за чуждестранните инвестиции, изд. „Феня“, 1999.
2. Панков, Г., сп. „Международни отношения“, бр. 2, 1990.
3. Петков, И., Д. Ганчев, Възможности за ускоряване навлизането на чуждестранни инвестиции в България, Научна конференция на ТУ-Габрово, Сборник доклади, том IV, 1995.
4. Икономиката на България, юли 2009 г., Център за икономическо развитие, София, август, 2009.
5. Ръководство за правилата, процедурите и реда по оперативните програми, съфинансирани от структурните фондове и Кохезионния фонд на ЕС, изд. „Аспро“, С., 2007.
6. Ангелов, А., Истината за чуждите инвестиции в България, в. „Дума“, бр. 150.
7. Георгиева, К., Зелените инвестиции са перпетум мобиле за правене на пари, в. „Капитал“, бр. 45, 2009.
8. World Investment Report 2008, UNCTAD.
9. www.bnb.bg
10. www.bai.government.bg
11. Analysis of the Bulgarian Industrial Enterprises Competitiveness, Issue of Ministry of Economy and Energy, Sofia, 2007. **ИИ**